

Gives der en kristen etik?

En kritik af Knud Ejler Løgstrups position

Is there a Christian Ethics?

A Critique of Knud Ejler Løgstrup's Position

Jeppe Bach Nikolajsen

Førsteamanuensis, ph.d., cand.theol., MF vitenskapelig høyskole

Jeppe.B.Nikolajsen@mf.no

Sammendrag

Denne artikel redegør for den danske teolog Knud Ejler Løgstrups afvisning af en kristen etik. Dernæst præsenteres en kritik af Løgstrups position. Artiklen argumenterer for en forståelse af en kristen etik, hvor den er rodfæstet i de bibelske skrifter, hvor den er videreformidlet i den kristne tradition, hvor den kristne kirke er kaldet til at legemliggøre den, og hvor det er naturligt at operere med en sådan i et pluralistisk samfund. Dette implicerer, at den kristne etiks specielle karakter anerkendes og tydeliggøres i højere grad, end det er tilfældet hos Løgstrup.

Nøkkelord

Knud Ejler Løgstrup, Luthersk etik, Teologisk etik, Kristen etik, Pluralistisk samfund

Abstract

This article gives an account of the Danish theologian Knud Ejler Løgstrup's rejection of a Christian ethics. It then presents a critique of Løgstrup's position. The article argues for an understanding of Christian ethics which is rooted in the biblical scriptures, passed on in the Christian tradition, embodied by the Christian church, and expressed in a pluralistic societal situation. This understanding of Christian ethics implies a particularity to a greater extent than found in the position of Løgstrup.

Keywords

Knud Ejler Løgstrup, Lutheran ethics, Theological ethics, Christian ethics, Pluralistic society

Introduktion

De bibelske skrifter rummer en mangfoldighed af etiske refleksioner. I de første århundreder af den kristne kirkes historie var kristne udfordret på en række etiske problemstillinger, hvorfor man hos de oldkirkelige teologer kan finde mange etiske refleksioner. Langt op i historien betragtes teologisk etik som en del af dogmatikken, hvorfor etik som oftest ikke behandles i større selvstændige fremstillinger, men som en del af dogmatiske værker; det er dog muligt at finde tidlige historiske eksempler på ansatser til selvstændige behandlinger af

teologisk etik.¹ Ofte henvises der til den dansk-tyske teolog Georg Calixt som værende den første, der adskilte teologisk etik fra dogmatikken i sit værk *Epitome Theologiae moralis* fra 1634. Det er dog almindeligt at mene, at det først er i attenhundretallet, at etikken løsriver sig fra dogmatikken og udvikler sig til at blive en selvstændig fagdisciplin.²

De seneste to århundreder har en række teologer undervist og forsket i disciplinen teologisk etik i danske teologiske fagmiljøer.³ I det tyvende århundrede har der eksisteret en central problemstilling i dansk – og i øvrigt også i norsk og svensk – teologisk etik. På den ene side har der eksisteret en position, som forfægter, at der gives en kristen etik – eller en kristelig etik, som det ofte er blevet benævnt i en dansk sammenhæng.⁴ På den anden side har der eksisteret en anden position, som fornægter eksistensen af en sådan kristen etik. I første halvdel af det tyvende århundrede var den første position dominerende, og den danske teolog Niels Hansen Søe – som i øvrigt var inspireret af Karl Barth – var en fremtrædende repræsentant for denne position. For Søe var det naturligt at operere med en kristen etik, og han betragtede den kristne etik som en integreret del af kristen teologi.⁵ I anden halvdel af århundredet var den anden nævnte position fremherskende, og den danske teolog Knud Ejler Løgstrup bidrog til at fremme denne position. I sin bog *Den etiske fordring* præsenterer han i et opsigtsvækkende kapitel et markant opgør med en kristen etik.⁶ Han mener eksempelvis ikke, at der eksisterer en særlig kristen forståelse af børneopdragelse, ægteskab eller andre væsentlige aspekter af menneskelivet.⁷ Adskillige filosoffer og teologer har ladet sig inspirere af Løgstrups argumentation. Derfor har det i mange årtier ikke været ualmindeligt at afvise eksistensen af en kristen etik i en skandinavisk teologisk sammenhæng. En af de teologer, som har været præget af Løgstrup, er den danske teolog Ole Jensen, som for nogle år siden udgav en artikel, hvori han konkluderer, at der fortsat ikke gives en kristen etik. Han skriver, at den etiske fordring «gælder alle mennesker, hvad enten de ved af det eller ej, og hvad enten de vil vide af det eller ej. Derfor kan den i princippet gøres forståelig for alle – og

-
1. I denne artikel forstår jeg udtrykket *kristen etik* som kritiske refleksioner over de etiske implikationer af at være et kristent menneske. Det skal dog nævnes, at Løgstrup synes at have en mere snæver forståelse af kristen etik, hvor denne kun er for kristne, hvor kristne har en særlig indsigt i denne, og hvor denne implicerer nogle særlige kristelige holdninger til etiske problemstillinger. Når jeg anvender udtrykket *den kristne etiks specielle karakter*, refererer dette til, hvordan den kristne etik adskiller sig fra andre etiske systemer, mens udtrykket *den kristne etiks almene karakter* refererer til, hvad den kristne etik har til fælles med andre etiske systemer. I denne artikel anvender jeg konsekvent udtrykket *kristen etik* frem for *kristelig etik*, som Løgstrup anvendte, da det skaber en ensartet terminologi i artiklen, og da det førstnævnte udtryk forekommer mig mere tidssvarende end det sidstnævnte.
 2. På dansk findes en introduktion til fagområdet *teologisk etik* i bogen *Teologiens og dens fag* (red. af Bent Noack; København: Gad, 1960). Det samme er tilfældet i bogen *Om at studere teologi* (red. af Sigfred Pedersen og Hans Gottlieb; København: Gyldendal, 1970). N.H. Søe indleder også sin grundbog *Kristelig etik* med en introduktion til dette fagområde (København: Gad, 1942). Disse tre bidrag har inspireret ovenstående.
 3. Det gælder eksempelvis Hans Lassen Martensen (1808-1884), Carl Henrik Scharling (1836-1920), Frederik Christian Krarup (1852-1931), Harald Høffding (1883-1931), Christian Glarbo (1875-1920), Eduard Geismar (1871-1939), Niels Hansen Søe (1895-1978), Søren Holm (1901-1971), Knud Ejler Løgstrup (1905-1981), Johannes Sløk (1916-2001), Aksel Valen-Sendstad (1932-2011), Kees van Kooten Niekerk (1946-), Kurt Christensen (1948-), Svend Andersen (1948-), Jakob Wolf (1952-), Ulrik B. Nissen (1969-) og Claudia Welz (1974-). Flere af disse etikeres faglige bidrag behandles i øvrigt i bogen *Kærlighedens lov: Retsteorier i dansk teologisk etik* (red. af Svend Andersen og Ulrik B. Nissen; København: Anis, 2009).
 4. En lang række danske grundbøger i teologisk etik viser dette: Hans Lassen Martensens trebindsværk *Den kristelige Ethik* (1871 og 1878), Christian Glarbos posthumt udgivne *Kristelig Etik* (1921), N.H. Søes *Kristelig Etik* (1942), Søren Holms *Kristelig etik* (1963); desuden har nyere danske grundbøger i teologisk etik lignende titler: Aksel Valen-Sendstads *Kristen etik* (1991) og Johannes Horstmanns *Den kristne etik* (2011).
 5. Søe, *Kristelig etik*, 9.
 6. Løgstrup forstår tydeligvis også sin egen position som værende i diametral modsætning til Søes position; se K.E. Løgstrup, *Kunst og etik*, anden udgave (København: Gyldendal, 1962), 232, 256–61.
 7. K.E. Løgstrup, *Den etiske fordring* (København: Gyldendal, 1956), 129.

gøres gældende for alle, ligesom ethvert menneske i princippet kan tale med om den. Den kristne har i så henseende ikke noget fortrin for andre.»⁸ Det er således med inspiration fra Løgstrup, at Jensen benægter, at der gives en kristen etik. I det følgende vil jeg for det første fremstille Løgstrups afvisning af en kristen etik, for det andet vil jeg præsentere en kritik af Løgstrups position, og afslutningsvis vil jeg konkludere.

Løgstrups afvisning af en kristen etik

Knud Ejler Løgstrup får sin teologiske uddannelse ved Københavns Universitet fra 1923 til 1930. Dernæst er han stipendiat ved Københavns Universitet fra 1930 til 1935, hvilket giver ham god anledning til at foretage flere studierejser til en række universiteter, hvor han bliver påvirket særligt af tysk fænomenologi.⁹ Siden er han sognepræst i Sandager-Holevad Pastorat på Fyn fra 1936 til 1943, hvor han efter aftale med det danske kirkeministerium får lov til at arbejde videre med sin doktorafhandling, alt imens han varetager sin præstegerning.¹⁰ Afhandlingen forsvares han i 1942. Endelig fungerer han som professor i etik og religionsfilosofi ved Aarhus Universitet fra 1943 til 1975.¹¹ Han dør den 20. november 1981.

Løgstrup udvikler i sin levetid et omfattende og originalt forfatterskab. Et væsentligt aspekt af Løgstrups faglige bidrag er hans opgør med en kristen etik. Det mest kendte udtryk for dette finder man i kapitlet «Gives der en kristelig etik?» i et af Løgstrups hovedværker, *Den etiske fordring*. Selvom denne tekst er central for hans position, må hans øvrige forfatterskab også tages med i betragtning, når man skal forstå hans anliggende, selvom det kun i begrænset omfang er muligt i en artikel som denne. Det er imidlertid udfordrende at forstå Løgstrups afvisning af en kristen etik, da han aldrig definerer dette udtryk og ofte skriver ganske polemisk om det, hvilket har affødt en del forvirring om hans synspunkter.¹² Ikke desto mindre vil jeg forsøge at præsentere nogle væsentlige aspekter af Løgstrups position nedenfor.¹³

8. Ole Jensen, «Gives der stadig ikke en kristen etik?», i *Livtag med den etiske fordring* (red. af David Bugge og Peter Aaboe Sørensen; Aarhus: Klim, 2007), 155–73 (158); se også Ole Jensen, «Der gives ikke en specifikt kristelig etik – teser», *Fønix* 34 (2013), 186–94.
9. Løgstrup nævner selv, at han studerede i Paris og Strasbourg i Frankrig, Freiburg im Breisgau, Göttingen og Tübingen i Tyskland og i Wien i Østrig i den posthume udgivelse *Solidaritet og kærlighed – og andre essays* (København: Gyldendal, 1987), 159, 162.
10. Karstein M. Hansen, *Skapelse og kritikk: Skapelsestankens kritiske funksjon i K.E. Løgstrups forfatterskab med særlig henblik på den unge Løgstrup* (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 76.
11. For en indføring i Løgstrups tænkning, se Svend Andersen, *Løgstrup* (København: Anis, 2005); se også Ole Jensen, *Historien om K.E. Løgstrup* (København: Anis, 2007); se endvidere Løgstrups omfangsrige forfatterskab opstillet i Karstein M. Hansen, *K.E. Løgstrups forfatterskab 1930-2005: En bibliografi*, anden udvidede udgave ved Kees van Kooten Niekerk (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2006).
12. Den danske teolog Hal Koch ville nok tilføje, at Løgstrup ofte skrev uklart. I 1941 indsendte Løgstrup et manuskript til Gads Forlag, som blev afvist. Koch skrev i en konsulentudtalelse til forlaget, at det var totalt ulæseligt, ligesom han i et brev til Løgstrup om dette manuskript skrev: «Det er mit Ramme Alvor, naar jeg udtrykker min Beundring for Indholdet – men hvordan F... du har lært dig at skrive paa den Facon fatter jeg ikke.» Se *Kære Hal, Kære Koste: Breve 1940-43 mellem K.E. Løgstrup og Hal Koch*, udgivet af Henrik S. Nissen (København: Gyldendal, 1992), 41–42. Den danske forfatter Thorkild Bjørnvig har også nævnt, at for Løgstrup kører sproget ikke på skinnerne, men på svellerne. Se David Bugge, *Hinandens verden: Ledsager til K.E. Løgstrup: Den etiske fordring* (Aarhus: Klim, 2011), 10.
13. Ole Jensen opererer med tre faser i Løgstrups forfatterskab: Den første fase strækker sig fra 1942, hvor Løgstrup forsvarede sin doktorafhandling, den anden fase fra slutningen af 1940'erne og den tredje fase fra omkring 1960; se «Faser i K.E. Løgstrups forfatterskab», *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 47 (1971), 62–66; se også Ole Jensen, «Sansning og forståelse: Den æstetiske problemstillings plads i K.E. Løgstrups tænkning», i *Kunst og virkelighed – omkring K.E. Løgstrups æstetik* (red. af Svend Andersen og Per Dahl; Aarhus: Anis, 1985), 21–30. Med henvisning til denne faseinddeling benytter jeg i denne artikel mestendels udgivelser fra Løgstrups senere forfatterskab,

Løgstrup argumenterer ved hjælp af fænomenologiske analyser for, at mennesket altid vil befinde sig i et gensidigt afhængighedsforhold til andre mennesker. Det er afgørende for ham, at mennesket i sin interpersonale tilværelse er udleveret til andre.¹⁴ Han påpeger desuden, at den enkelte altid er «ansvarlig, hvad enten han vil eller ej. Fordi han ikke selv har ordnet sit liv. Men vi fødes til et liv af en ganske bestemt orden, der på en sådan måde lægger beslag på os, at som vi vokser til, finder vi os bundet til andre mennesker og tvunget ind på livet af hinanden i ansvarlige forhold».¹⁵ Løgstrup mener, at mennesket ikke kan henvende sig til andre mennesker, uden at denne selvudlevering vil finde sted, og at denne selvudlevering kan misbruges, men at den også kan bruges positivt, hvorfor der ligger *en etisk fordring* i dette alternativ, som fordrer, at mennesket tager vare på andre menneskers liv.¹⁶ Det er væsentligt for denne artikel at præcisere, hvad Løgstrup forstår ved denne etiske fordring, hvorfor en række væsentlige aspekter ved denne nu vil præsenteres.

For det første kræver den etiske fordring det samme af alle. Denne etiske fordring er almen, som Løgstrup udtrykker det. Det vil sige, at den er den samme for alle mennesker, for ateister, jøder og kristne såvel som for muslimer. Der fordres altså ikke noget af den kristne, som der ikke også fordres af andre. Der eksisterer med andre ord ikke nogen fordringer for kristne alene. Løgstrups ambition er at tydeliggøre den etiske fordring, som den kommer til udtryk i selve tilværelsen, og som den også kom til udtryk i Jesu forkyndelse. Fordringen går ud på, at mennesket altid holder noget af sin næstes liv i sine hænder, og at det derfor må tage vare på dette liv. Den etiske fordring er udtryk for, at «den andens liv skal varetages på den måde, den anden er bedst tjent med.»¹⁷

For det andet kan den etiske fordring kendes af alle. Løgstrup mener, at mennesket vil møde og kende til den etiske fordring i tilværelsen, og at mennesket således ikke har behov for en guddommelig åbenbaring for at kende til fordringen om at tage vare på andre menneskers liv. Løgstrup kan derfor skrive:

Det menneske, for hvem det kristne budskab er den afgørende sandhed om hans eksistens ... må argumentere for sin opfattelse på det ene og andet område som enhver anden – og med argumenter, der må kunne godtages af den ikke-kristne ligeså godt som af den kristne. *Han må bruge sin egen fornuft, indsigt og menneskelighed for selv at komme til klarhed over spørgsmålene, ligesom han må appellere til det andet menneskes fornuft, indsigt og menneskelighed uden tanke på, om den anden er kristen eller ikke-kristen.*¹⁸

Derfor skriver den danske filosof Bjørn Rabjerg, at Løgstrup ikke mener, at en speciel åbenbaring er «nødvendig for forståelsen af livet bestemt som et liv i fællesskaber. Det kan lade sig gøre med menneskets egne skabte erkendemuligheder at forstå, hvad livet er, og hvad etikken indebærer.»¹⁹ Løgstrup afviser dog ikke, at den kristne forkyndelse kan give indsigt

fra den anden og tredje fase, hvor hans opgør med en særlig forståelse af en kristen etik udfolder sig. Jensen ser dog en stor grad af kohærens i forfatterskabet, ligesom den norske teolog Karstein M. Hansen mener, at ansatserne til *Den etiske fordring* fra 1956 er at finde i afhandlingen udgivet i 1942 og forsvaret i 1943. Hansen, *Skapelse og kritik*, 127.

14. Løgstrup, *Den etiske fordring*, se fx side 17–18, 22–28.

15. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 124.

16. Jeppe Bach Nikolajsen, «Kristen etik i et pluralistisk samfund: En ny kurs for dansk teologisk etik», *Dansk Teologisk Tidsskrift* 79 (2017), 105–21 (111).

17. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 68.

18. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 129 (kursivering tilføjet).

19. Bjørn Rabjerg, *Tilværelse og forståelse: Et antropologisk grundtema i Løgstrups teologiske og filosofiske tænkning* (Aarhus: Klim, 2016), 128.

i, hvordan man bør handle, men den giver ikke en speciel indsigt, som ikke kan erhverves på anden vis.²⁰

For det tredje kan den etiske fordring ikke udtrykkes i kategoriske konkrete adfærdsregler. Løgstrup argumenterer for, at den etiske fordring er tavs. Løgstrup spørger retorisk, om ikke Jesu forkyndelse modsiger netop dette. Det er imidlertid ikke tilfældet, hævder han:

Det ejendommelige er, at alt hvad Jesus har sagt, og som er overleveret os, hver fortælling og lignelse, hvert svar i en samtale eller strid, hver knapt formuleret ytring er en forkyndelse af den fordring, der i sig selv er tavs. Det er det uhåndterlige ved hans forkyndelse. Derfor er alle forsøg på at systematisere den strandet. Der er ingen anvisning i den, ingen forskrifter, ingen moral, ingen kasuistik, intet der tager ansvaret fra mennesket, ved på forhånd at løse de konflikter, fordringen stiller det i. Alle hans ord taler om den ene fordring, men ikke med eet ord bryder han dens tavshed. Hvad der i Jesu forkyndelse siges om fordringen er, at den er Guds. Derfor taler den i tavsheden og hverken i det, den anden eventuelt snakker op om, eller i de normer, som vi er blevet enige om skal være de gældende til fælles bedste.²¹

Når Løgstrup anfører, at den etiske fordring er tavs, mener han, at den ikke kan sættes på formel, når den skal omsættes til praksis. Dette sker heller ikke i Jesu forkyndelse. Det skyldes, at den etiske fordring bestemmes i den enkelte situation og ikke én gang for alle kan udtrykkes i kategoriske konkrete adfærdsregler: «Den enkelte, til hvem den er rettet, skal selv fra forhold til forhold afgøre, hvad den går ud på.»²² Den etiske fordring kan altså ikke bestemmes ved hjælp af entydige konkrete handlingsanvisninger, for den «specificerer intet».²³

For det fjerde er den etiske fordring uopfyldelig. Fordi mennesket er selvisk, kan mennesket ikke opfylde den etiske fordring, da den netop kræver den uselviske handling. Rabjerg skriver således: «Det er umuligt at opfylde fordringen, fordi det, fordringen fordrer, er, at den fordrede kærlighed indfandt sig *ufordret*. Når fordringen melder sig, er det for sent, for det, man skulle have gjort, skulle have været gjort spontant.»²⁴ Løgstrup skriver ligefrem, at mennesket slet og ret er ondt, men på trods af menneskets ondskab eksisterer menneskelivets godhed imidlertid. I sit sene forfatterskab begynder Løgstrup så at fremføre, at i denne ødelagte verden sætter det gode sig igennem, og det sker via det, som han kalder de suveræne livsytringer, der opfylder den etiske fordring, og som får deres indhold i den enkelte situation og i relation til andre mennesker.²⁵ De suveræne livsytringer lader sig ikke diktere af bestemte regler, og de lader sig ikke anvende; de lader sig kun fuldbyrde.²⁶

For det femte har den etiske fordring et guddommeligt ophav. Selvom Løgstrup gør op med en kristen etik, opererer han dog fortsat med, at Gud eksisterer, at verden er skabt og opretholdt af Gud, og at Gud holder mennesket etisk ansvarligt og fordrer noget af mennesket. Når det gode sætter sig igennem i tilværelsen, skyldes det ifølge Løgstrup «den magt til at være til, som vi ikke selv er», og på lignende vis kan han anføre, at «den evige og guddommelige magt» opretholder den menneskelige tilværelse med godt, som bryder menneskets

20. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 9–10.

21. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 126.

22. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 32.

23. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 69.

24. Bjørn Rabjerg, efterskrift i *Etiske begreber og problemer* (Aarhus: Klim, 2014), 124 (kursivering original).

25. K.E. Løgstrup, «Etiske begreber og problemer», i *Etik och kristen tro* (red. af Gustav Wingen; Lund/København/Oslo: Gleerup/Gyldendal/Universitetsforlaget, 1971), 207–86 (215); K.E. Løgstrup, *Opgør med Kierkegaard* (København: Gyldendal, 1968), 94–95.

26. Løgstrup, «Etiske begreber og problemer», 222.

selvishhed.²⁷ Løgstrups position er med andre ord teologisk funderet. Over for Søe påpeger Løgstrup derfor, at uenigheden mellem de to angår, hvordan der bør reflekteres etisk på teologisk grundlag.²⁸ Derfor skriver den danske forfatter Pia Tafdrup også i forordet til *Den etiske fordring*, at «Løgstrup forholder sig til etik fra et kristent standpunkt.»²⁹ I *Opgør med Kierkegaard* skriver Løgstrup således, at det er «en kristelig påstand», at den etiske fordring ikke udgør en særlig kristen fordring.³⁰ Tilsvarende giver han i *Kunst og etik* udtryk for, at det er «en kristelig påstand», at den etiske fordring ikke kun angår kristne, og at der ikke gives en kristen materialetik.³¹ Løgstrups etiske position er således kristen, men den er ikke kristen i den forstand, at den kræver noget særligt af kristne, at kristne har en særlig indsigt i den, eller at kristne bør have særlige holdninger til etiske problemstillinger. I «Ethiske begreber og problemer» kan Løgstrup således anføre følgende bemærkelsesværdige synspunkt:

I religion efter religion, og også i jødedommen, har vi den ene kultiske bestemmelse efter den anden, bestemte tider og måder, hvorpå der skal fastes og bedes, ceremonier der skal iagttages ved alle mulige lejligheder, religiøst begrundede, detaljerede regler for moralsk adfærd og social og politisk orden, for blot at nævne et par drastiske eksempler, kastevæsenet i Indien, de gamles dominerende indflydelse i det før-kommunistiske kinesiske samfund. Hvortil har man det i alle de religiøse kulturer? Svaret er: med kultiske former, med ceremonier, med en bestemt moralsk adfærd, med en bestemt politisk orden sikrer man sig, at den enkeltes og folkets forhold til det guddommelige er i orden. Men den funktion falder bort i kristendommen. Der findes intet, ingen kult, ingen ceremoni, ingen moralsk adfærd, ingen politisk orden, hvormed mennesket i kristendommen skal sikre sig guddommens velbehag. Kristendommen begynder med Guds velbehag, den skal ikke først fortjenes, og det betyder, at den enkeltes gerninger ikke skal stige op til Gud for at hente hans velbehag ned, men de skal gå udad mod det andet menneske. Den moralske og politiske orden bliver givet fri. Det er alene et spørgsmål om, hvordan vi bedst kan indrette os med hinanden. Vi må bruge vor fornuft og selv se til, hvordan vi bedst kan give vort indbyrdes liv og vort samfundsliv en moralsk og politisk skikkelse. Vort ansvar er det at give verden dens – stadigt vekslende – skikkelse. Det betyder ikke, at vi kan skalte og valte med moralen og politikken som vi vil. Tværtimod, netop bortfaldet af den religiøse begrundelse af den moralske og politiske orden radikaliserer vort ansvar for den.³²

Som nævnt gør Løgstrup op med en kristen etik, som kun er for kristne, som kun kan erkendes af kristne, og som medfører materialetiske holdninger. Men ovenstående udsagn viser ikke desto mindre, at Løgstrup mener, at der med kristendommen gives en kristen etik i en anden forstand, nemlig en kristen etik, hvor det fordrede er det samme for alle og kan kendes af alle. Løgstrup bifalder med andre ord en kristen etik, som i flere henseender er almen. Den norske teolog Svein Aage Christoffersen anerkender dette, når han om Løgstrups position skriver:

Selvfølgelig finnes det en kristen etikk i den forstand at det finnes en kristen gjennomtenkning av forholdet mellom etikk og kristen tro. *Den etiske fordring* er jo et godt eksempel på dette. En

27. K.E. Løgstrup, *Skabelse og tilintetgørelse* (København: Gyldendal, 1978), 90.

28. Løgstrup, *Kunst og etik*, 260.

29. Pia Tafdrup, forord til *Den etiske fordring*, 3.

30. Løgstrup, *Opgør med Kierkegaard*, 124.

31. Løgstrup, *Kunst og etik*, 258–261, se særligt side 260.

32. Løgstrup, «Ethiske begreber og problemer», 39–40.

slik gjennomtenkning av forholdet mellom etikk og kristen tro kan vi kalle en kristen grunnlagsetikk. Men den kristne grunnlagsetikken viser at det ikke finnes noen spesifikt kristen etikk i materialetikk forstand, med spesifikt kristne løsninger på spørsmål som for eksempel har med barneoppdragelse å gjøre. Når Løgstrup avviser en kristen materialetikk, er det altså begrunnet i en kristen grunnlagsetikk. Det er kristendommen selv som krever at grunnlaget for etikken er felles for alle, og ikke de kristnes særlige eiendom.³³

Løgstrup opererer rent faktisk også med et såkaldt spesielt aspekt af en kristen etik, da den kristne tro på *særlig vis* kan fungere etisk motiverende. Han kan således anføre: «Får troen konsekvenser for etikken? Derpå må der svares ja. Jeg har uttrykt det på den måde, at den giver *et nyt motiv til at gøre de gerninger*, der fordres i forholdet til næsten».³⁴ Dermed affærdiger han ikke fuldt ud den kristne etiks spesielle karakter. Som henvist til tidligere mener han tilmed, at den etik, som der gives med kristendommen, er anderledes end den etik, der kommer til uttrykk i andre religioner; så den kristne etik har altså også i den forstand en speciel karakter.³⁵

Selvom den etiske fordring ikke kan uttrykkes i kategoriske konkrete handlingsanvisninger, anerkender Løgstrup, at mennesker alligevel gør sig etiske refleksjoner, ligesom der uomgængeligt utvikles sociale normer. Disse menneskelige normer er moralske, og de lader sig desuden formulere og kan drøftes, mens den etiske fordring og de suveræne livsytringer er præmoralske. Desuden skal de menneskelige normer tjene som «opfordringer til at tage hensyn til den anden»,³⁶ og de er «vejledende for afgørelsen af, hvad et andet menneske er bedst tjent med».³⁷ Endvidere er de menneskelige moralske normsystemer foranderlige og påvirkes af flygtige kulturelle og politiske ændringer, hvilket Løgstrup giver en lang række eksempler på.³⁸ Hvor den etiske fordring er af guddommelig oprindelse, er de moralske normer menneskeligt bestemt. Og hvor den etiske fordring er absolut, er de moralske normer relative. Løgstrup skriver således, at «hvad der er ondt i mit forhold til det andet menneske er og bliver lige absolut, hvor relative de normer end er, der bestemmer, hvad der er godt og ondt.»³⁹ Det betyder, at den etiske fordring og de menneskelige normer er afgørende forskjellige. Om de menneskelige normer skriver den norske teolog Torleiv Austad i sin artikkel «Norm og virkelighetsforståelse i teologisk etikk: Et oppgjør med Løgstrup»:

Dette innebærer at Løgstrup langt på vei vil forklare normenes opprinnelse på rasjonelt grunnlag. Etter hans oppfatning finnes det nemlig ingen forpliktende moralsk og politisk orden i kristendommen. I slike spørsmål dreier det seg kun om hvordan vi best skal kunne innrette oss i forhold til hverandre. Normene har ingen religiøs begrunnelse. Spørsmålet om normenes opprinnelse har følgelig ingen direkte teologisk interesse, men hører hjemme i historiske, religionshistoriske og sosiologiske fagmiljøer.⁴⁰

33. Svein Aage Christoffersen, *Etikk, eksistens og modernitet: Innføring i Løgstrups tenkning* (Oslo: Tano Aschehoug, 1999), 48.

34. K.E. Løgstrup, *Kunst og etik* (København: Gyldendal, 1961), 270 (kursivering tilføjet).

35. Se fodnote 32 ovenfor.

36. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 68.

37. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 71.

38. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 87–116.

39. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 119.

40. Torleiv Austad, «Norm og virkelighetsforståelse i teologisk etikk: Et oppgjør med Løgstrup», i *Tro og norm: Festskrift til professor, dr.philos. & theol. John Nome på 70-årsdagen 2. oktober 1974* (red. T. Austad og T. Wigen; Oslo: Luther, 1974), 17–32 (21–22) (kursivering tilføjet).

Austads artikel har været omdiskuteret, og Løgstrup kritiserede også selv visse aspekter af den.⁴¹ Jeg mener dog, at Austad har ret i sin beskrivelse af Løgstrups forståelse af de menneskelige normer. Som Austad anfører, er de menneskelige normer ikke religiøst begrundet, men de opstår blandt mennesker og regulerer socialt samliv. De er måske nok nyttige, men ikke fuldt ud pålidelige, da de kan slå fejl.⁴² Dette kunne have foranlediget Løgstrup til at operere med en pragmatisk, sociohistorisk forståelse af kristen etik, men det sker ikke. Ifølge Løgstrup fører hverken den etiske fordring eller de menneskelige normer til en særlig kristen materialetik. Han påpeger, at hvis man mener, at kristendommen fører til en bestemt kristen materialetik, er dette udtryk for «anmassende usaglighed» og «uhyrlig farisæisme».⁴³ Det vil blot føre til utålelig bedrevenhed og larmende rethaveriskhed.⁴⁴ Det vil blot ende med, at kristendommen gøres til en fattig, mager og størknet ideologi.⁴⁵ Det vil blot føre til, at kirken «etablerer sig som en særlig front i folket, der sætter sig til opgave at organisere og kollektivisere bekendelsen og tjenesten for at gøre dem effektive og slagkraftige».⁴⁶ Dermed flyttes fokus fra næstekærlighed og medmenneskelighed til indflydelse, magt og selvhævdelse.⁴⁷

Der gives en kristen etik

Mange teologer er fortsat inspireret af Løgstrups opgør med en kristen etik. Der er dog fremført kritik af Løgstrups tænkning. Den mest kritiske behandling af Løgstrups forfatterskab, som jeg har stiftet bekendtskab med, er den danske filosof Caroline Schaffalitzky de Muckadells *Løgstrups etik: En moralfilosofisk blindgyde*. Den betragtes næppe af mange som en vægtig tilbagevisning af Løgstrups etiske position, men ikke desto mindre vil jeg mene, at den påviser en række problemer i Løgstrups forfatterskab, såsom at centrale begreber ikke defineres, at redegørelser er forenklet, at der foretages tvivlsomme principielle slutninger ud fra konkrete enkeltteksempler med mere.⁴⁸

Der findes også kritik af Løgstrups forfatterskab, som er af teologisk karakter. Denne har været ganske omfattende mellem år og dag. Som reaktion på udgivelsen af *Den etiske fordring* fremførte adskillige teologer en omfattende kritik, som Løgstrup forholder sig til i *Kunst og etik*.⁴⁹ I de senere år har især den danske teolog Ulrik B. Nissen præsenteret en teologisk kritik af Løgstrups position.⁵⁰ Et centralt aspekt af Nissens kritik angår Løgstrups forstå-

41. Se Svein Aage Christoffersen, «Et mislykket oppgjør med Løgstrup», *Kirke og kultur* 81 (1979), 90–99; se også Løgstrups foredragsmanuskript «Det etiske Begrundelsesproblem» (upubliceret, forefindes i Løgstrup Arkivet på Aarhus Universitet); jf. Hansen, *Skapelse og kritikk*, 246, 361.

42. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 87–116.

43. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 129.

44. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 128–29.

45. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 130, 132.

46. Løgstrup, *Den etiske fordring*, 130.

47. I forlængelse af ovenstående kritik, se K.E. Løgstrup, «Lebensanschauung und Recht», i *Die Freiheit des Evangeliums und die Ordnung der Gesellschaft* (red. af K.E. Løgstrup, K.H. Miskotte, J.F. Arndt, H. Schaefer, H.-J. Kraus og E. Käsemann; München: Chr. Kaiser Verlag, 1952), 9–28.

48. Caroline Schaffalitzky de Muckadell, *Løgstrups etik: En moralfilosofisk blindgyde* (København: Gyldendal, 1997), 17–19, 21–24, 27–28, 30–31, 33, 41, 43, 51, 74–75.

49. Løgstrup, *Kunst og etik*, 228–80.

50. Se følgende publikationer, som alle er af mere eller mindre populær karakter: Ulrik B. Nissen, «Selvfølgelig er der en specifik kristen etik», *Kristeligt Dagblad*, 17.6.2011; Ulrik B. Nissen, «Selvfølgelig er der en kristen etik», i *Menneskets ondskab og livets godhed: Løgstrups filosofi om tilværelsen* (red. af Bjørn Rabjerg og René Dybdal; Aarhus: Aarhus Universitet, 2011), 68–75; Ulrik B. Nissen, «Naturligvis findes der en kristen etik», *Kristeligt Dagblad*, 31.5.2012; Ulrik B. Nissen, «Kærlighedens ansvar: Ansatser til samtalens etik», *Ny Mission* 36 (2019), 85–101. Nissen har dog også i et fagligt bidrag behandlet Løgstrups etik; se Ulrik B. Nissen, «Kristen etik mellem kompromis og radikalitet: Om ansvarsetikken som en tredje vej inspireret af K.E. Løgstrup og Dietrich Bonhoeffer»,

else af udtrykket *kristen etik*. Nissen påpeger således, at det virker, som om Løgstrup «forstår en kristen etik som specifikke anvisninger for den kristne udledt af de bibelske skrifter»,⁵¹ og at det for Løgstrup er vigtigt, «at de etiske anvisninger ikke på forhånd er afgrænset, men at mennesket ved sin fornuft selv kommer frem til, hvad der er det rigtige at gøre». ⁵² Nissen anfører, at Løgstrup har en for snæver forståelse af kristen etik, og at «kristen etik er mere end det, som Løgstrup gør op med». ⁵³ Jeg deler Nissens synspunkt, som det er fremgået tidligere, men min kritik af Løgstrups position tager sig dog anderledes ud. Derfor vil jeg i det følgende præsentere min kritik af Løgstrups etiske position. ⁵⁴

De bibelske skrifter har op gennem historien spillet en særlig rolle i kristen teologi. Til trods for at de nytestamentlige tekster rummer stor kompleksitet og ikke synes at give samstemmende svar på en række etiske problemstillinger, fremgår det ikke desto mindre igen og igen af disse, at det har etiske implikationer at være kristen. En række udsagn hos Jesus, som de fremstår i de fire nytestamentlige evangelier, viser således, at Jesus indfører sine disciple i en særlig levevis: Han instruerer dem i, hvordan de skal forholde sig til hævn og vrede (Matt 5,21–26,38–42,43–48), hvordan de skal bede (Matt 6,9–13), hvordan de skal faste (Matt 6,16–18), hvordan de skal forholde sig til rigdom (Matt 6,19–21), hvordan de skal forholde sig til bekymringer (Matt 6,24–34) og meget mere. Det er altså tydeligt, at Jesu forkyndelse har konsekvenser for hans disciples levevis (se også Matt 4,18–22; 5,33–7,6; 10,1–42; 19,16–30). På tilsvarende vis anfører Søe over for Løgstrup, at Jesus præsenterer en uhyre konkret materialetik, eksempelvis da Jesus samtaler med en rig ung mand (Matt 19,16–30), eller da Jesus sender sine disciple ud (Matt 10,1–42). Dette lader sig ganske enkelt ikke bortfortolke ifølge Søe. ⁵⁵ Også hos Paulus finder man udsagn, der viser, at det har etiske implikationer at være kristen. Han anfører eksempelvis, at når et menneske kommer til tro på Jesus Kristus, vil denne persons liv blive forandret (2 Kor 5,17–19), og derfor advarer Paulus kristne menigheder mod at tilpasse sig samfundet (Rom 12,1–2; 13,11–14); på tilsvarende vis opfordres kristne menigheder andetsteds i de nytestamentlige tekster til ikke at leve på samme vis som det omkringliggende samfund (Kol 3,5). Paulus antager således, at en kristen levevis i nogen grad vil afvige fra resten af samfundet. ⁵⁶ Det er afgørende at lade den kristne etik brydes med det konkrete etiske indhold i overleverede ord fra Jesus og i apostlenes for-

Dansk Teologisk Tidsskrift 80 (2017), 110–26; Nissen har også netop udgivet en monografi, som kritisk behandler Løgstrups etiske position, med titlen *Kærlighedens ansvar: Grundlag og områder for kristen etik* (Frederiksborg: Eksistensen Akademisk, 2022).

51. Nissen, «Selvfølgelig er der en kristen etik», 69.

52. Nissen, «Selvfølgelig er der en kristen etik», 70.

53. Nissen, «Selvfølgelig er der en kristen etik», 70.

54. Det bør nævnes, at jeg har præsenteret lignende argumenter tidligere. I teksten ovenfor har jeg dog ikke blot refereret mine synspunkter, men jeg har også forsøgt at videreudvikle mine argumenter; se mine artikler «Christian Ethics, Natural Law, and Lutheran Tradition», *Studia Theologica: Nordic Journal of Theology* 75 (2021): 164–81, og «Christian Ethics, Lutheran Tradition, and Pluralistic Society», *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie* 62 (2020), 295–310. I en anden artikel har jeg tidligere præsenteret en kritik af Løgstrups etik. Denne artikel kan således forstås som en videreudvikling af denne kritik; se min artikel «Kristen etik i et pluralistisk samfund: En ny kurs for dansk teologisk etik» (2017).

55. N.H. Søe, «Den etiske fordring», *Dansk Teologisk Tidsskrift* 21 (1958), 1–15 (12).

56. Det er også en fundamental forudsætning for og et væsentligt træk ved alle større standardværker om nytestamentlig etik, som jeg kender. Det gælder eksempelvis den tyske teolog Wolfgang Schrages *Ethik des Neuen Testaments: Grundrisse zum Neuen Testament* (1982), den amerikanske teolog Wayne A. Meeks' *The Origins Christian Morality* (1993) og den amerikanske teolog Richard B. Hays' *The Moral Vision of the New Testament* (1996). De to svenske teologer Arne Rasmusson og Göran Bexell havde en drøftelse af, om der gives en kristen etik, i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* i 1997–1998, hvor Rasmusson også anfører, hvordan de nytestamentlige skrifter konkretiserer en række etiske fordringer; se Arne Rasmusson, «Utan kyrka ingen kristen etik», *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 74 (1998), 24–34 (28–29).

kyndelse, ellers undermineres udviklingen af en efterfølgelsesetik med konkret indhold, og ellers risikerer man, at den kristne etik omformes i en sådan grad, at kontinuiteten tilbage til den oprindelige kristendoms etiske refleksioner mistes.

Desuden er det efter min mening væsentligt at forstå den tætte sammenhæng mellem den kristne tro og den kristne etik. En sådan fremstår tydeligt i Martin Luthers teologi. Selvom teologisk etik ikke fungerede som en selvstændig faglig disciplin på Luthers tid, og selvom Luther blev anklaget for ikke at beskæftige sig med det kristne liv, hvilket han afviste på det kraftigste, optager etiske refleksioner en væsentlig plads i hans teologi. Luthers forståelse er den, at når et menneske modtager troen, får dette menneske også givet Helligånden, som vil helliggøre dette menneske, og det vil således begynde at gøre gode gerninger.⁵⁷ Luther skriver, at man simpelthen ikke kan forestille sig et troende menneske, som går uvirksomt omkring.⁵⁸ Luther holder sig heller ikke tilbage, når det handler om at pege på, hvordan en kristen levevis bør tage sig ud. Der kan gives et utal af eksempler på konkrete handlingsanvisninger i hans skrifter. Hans udlægning af Bjergprædikenen og dekalogen er gode eksempler på dette, ligesom hans talløse prædikener vidner om dette. Lad mig blot give et enkelt eksempel på, hvordan Luther præsenterer sådanne konkrete handlingsanvisninger:

At tjene sin næste i kærlighed vil sige: At belære den vildfarende, trøste den sørgende, styrke den svage, hjælpe sin næste med hvad man kan, bære over med hans grove sæder og grusomhed, i kirke og samfund med roligt sind udholde fortrædeligheder, besvær og menneskers utaknemmelighed og foragt, adlyde øvrigheden, ære sine forældre, være tålmodig derhjemme med en lunefuld hustru og en umedgørlig husstand.⁵⁹

Som det fremgår, er det altså naturligt for Luther at mene, at den kristne tro fører til en kristen levevis. Det er tilmed *kun* ud af den kristne tro, at en kristen levevis udspringer. Luther mener med andre ord, at der findes – med et anakronistisk udtryk – en kristen etik, som har sit udgangspunkt i den kristne tro, og denne etik er således en trosetik. Og ikke nok med det. Han kan også mene, at en kristen levevis vil udtrykke et særpræg. Han kan derfor skelne mellem et såkaldt naturligt liv og et kristent liv.⁶⁰ På samme måde kan han også skelne mellem den vej, som verden følger, og den vej, som kristne følger.⁶¹ Et godt eksempel på, at en kristen levevis ofte vil udtrykke et vist særpræg, er følgende udsagn:

Denne verden er så ond, at et gudfrygtigt menneske må leve som en rose blandt torne. Han må af verden tåle alle slags ulykker, foragt, skam og synd. Han må forvente fjendskab og tage korset på sig. Han må ikke lade sig forføre, selvom han må leve alene, som Lot i Sodoma og Abraham i Kanaan, blandt fordrukne, utugtige, uretfærdige, falske og ugudelige mennesker. Sådan er verden, og sådan vil den forblive med at være. Og her skal vi leve et liv, der er anderledes end denne verden, og straffe dens verdslige lyster. Det er som at leve ædru på et værtshus, disciplineret på et bordel, fromt på et forlystelsessted og retfærdigt blandt røvere.⁶²

57. WA 40II,80 (*Galatas commentarius*).

58. WA 7,25 (*Von der Freiheit eines Christenmenschen*).

59. WA 40II,70 (*Galatas commentarius*): «Sic servire proximo, consolari fratrem, docere errantem, iuvare peccatorem vilissima res, ferre fratris impatientiam, passiones, mores, esse patientem in oeconomia, politia, cum uxore» (min egen oversættelse ovenfor, som dog minder om Helge Haystrups oversættelsen i *Store Galaterbrevskommentar II* udgivet af Credo forlag i 1992).

60. Se fx WA 8,382 (*Epistel am viertzehenden Sonntag nach Pfingsten*): I grundteksten skelner Luther mellem et *natürlich Leben* og et *Christlich Leben*.

61. WA 22,66 (*Epistel am funfften Sonntag nach Trinitatis*).

62. WA 10I 1,40–41 (*Epistel zu der Messe in der Christnacht*): «[Aber vill mehr sagt er darumb:] ynn dißer welt, anzu-

Der kan gives adskillige eksempler på, at Luther konkretiserer nogle af de fordringer, som den kristne etik efter hans mening implicerer. Desuden indebærer Luthers etiske overvejelser, at en kristen levevis kan udtrykke et særpræg. Hos Luther er der ikke desto mindre et sammenfald mellem indholdet af den naturlige lov og den kristne etik. Når Luther på den ene side kan give udtryk for dette, og når han på den anden side samtidig kan mene, at den kristne levevis kan udtrykke et særpræg, skyldes det efter min mening, at menneskets etiske erkendeevne er begrænset på grund af synden. Selvom Luther ofte er ganske optimistisk, når det gælder menneskets etiske erkendeevne, forårsager synden ikke blot, at menneskets vilje er trælunden, men også at dets erkendelse er begrænset.⁶³ I sin artikel «Efter loven – den etiske fordring som luthersk etik» påpeger den danske teolog Svend Andersen følgende: «Går vi til Løgstrups tese om, at der ikke gives en kristelig etik, er det Luthers opfattelse af den *naturlige lov*, Løgstrup knytter an til».⁶⁴ Løgstrup mener altså, at der ikke eksisterer en kristen etik, da en sådan ikke adskiller sig fra den naturlige lov indholdsmæssigt.⁶⁵ I artiklen «Om der gives en kristen etik?» tilføjer Andersen imidlertid, at Løgstrup overser, at selvom Luther mener, at der eksisterer en overensstemmelse mellem en levevis ifølge den naturlige lov og en levevis ifølge den kristne etik, hævder han imidlertid ikke, at de to er sammenfaldende størrelser.⁶⁶ Derfor understreger Andersen således: «Luther taler som den selvfølgeligste sag om en *kristen etik* i betydningen en visen næstekærlighed, begrundet i troen på Kristi frelsesgerning.»⁶⁷ Jeg deler Andersens synspunkt. Inspireret af en formulering hos Sørensen kan den kristne etik således forstås som kritisk refleksion over den levevis og livsindstilling, som Gud ved frelsen i Kristus kalder et menneske til.⁶⁸ For Luther er det altså *altafgørende*, at den kristne tro går forud for en kristen levevis.⁶⁹ Det er værd at bemærke, at dette essentielle aspekt af Luthers etik ikke videreføres hos Løgstrup, som ellers betragtede sig selv som en luthersk teolog.⁷⁰ Dette er efter min mening udtryk for noget helt essentielt i den lutherske kristendomsforståelse, hvorfor det må være vanskeligt at opgive for den, som vil udvikle en aktuel luthersk forståelse af en kristen etik.⁷¹

zeygen die krafft der heylwertigen gnaden gottis, das die welt ßo boeß ist, das eyn gotlich mensch gleych alleyn, on exempel, wie eyn roß unter den dornen leben muß unnd von yhr allerley ungluck, vorachten, schand unnd sund leyden. Alß sollt er sagen: wer nuchternn, rechtfertig, gotlich leben will, der muß sich [1. Mose 13, 12. 13] erwegen aller feynschafft und das kreutz an sich nehmen; Muß sich nit lassen yrren, ob er gleych allein, wei Loth tzu Sodoma und Abraham ynn Canaan, unter eyttelln, vollen, truncken, untzuechtigen, ungerichten, falschen, ungotlichen menschen sollt leben. Es ist die welt und bleybt welt, der muß er sich eußernn unnd widdersinnisch leben, sie straffen ynn yhren weltlichen begirden. Sich, das heyst mitten ym schenckhawß nuchternn, mitten ym boßen hawß tzuchtig, mittem ym tantzhawß gotlich, mitten ynn der mordgrubenn gutlich leben» (min egen oversættelse ovenfor).

63. Se for eksempel WA 16,447 (*Predigten über Ex 20*); 17II,91.102 (*Am Vierden sonntag nach Ephiphanie*); 18,80–81 (*Wider die himmlischen Propheten*); 40II,66–67.71 (*Galatas commentarius*); dette kommer også til udtryk hos Philipp Melancthon, se eksempelvis CR 21,399.401; 22,254.257–58.
64. Svend Andersen, «Efter loven – den etiske fordring som luthersk etik», i *Livtag med den etiske fordring* (red. af David Bugge og Peter Aaboe Sørensen; Aarhus: Klim, 2007, anden udgave), 65–80 (74) (kursivering original).
65. For en grundig analyse af forholdet mellem Luthers og Løgstrups tænkning, se Svend Andersen, *Løgstrup og Luther* (Aarhus: Klim, 2017).
66. Svend Andersen, «Om der gives en kristen etik?», i *Kamp må der til: Engagementets brydning mellem åbenhed og tradition: Festskrift tilegnet Ole Jensen* (red. af Niels H. Brønnum, Erling Christiansen, Lars Paludan og Jakob Wolf; Hadsten: Forlaget Mimer, 1997), 147–56 (154).
67. Andersen, «Om der gives en kristen etik?», 154 (kursivering original).
68. Sørensen, *Kristelig Etik*, 9.
69. Oswald Bayer betoner også dette stærkt i afsnittet «Der Glaube als Quelle der guten Werke» i hans *Martin Luthers Theologie*, anden udgave (Tübingen: Mohr Siebeck, 2004), 256–261.
70. Andetsteds har jeg argumenteret for, at der kan identificeres en kristen etik i Luthers teologi. For en udfoldelse af dette og min argumentation ovenfor, se Nikolajsen, «Christian Ethics, Natural Law, and Lutheran Tradition», 164–81.
71. Syndens begrænsende betydning for menneskets etiske erkendeevne spiller en væsentlig større rolle for min fortolkning af Luther og for min teologiske position, end det er tilfældet for Løgstrup (og Andersen).

Endvidere er det væsentligt at forstå, at den kristne etik må anskues i tæt forbindelse med den kristne tradition. Kristne mennesker har op gennem historien reflekteret over de etiske implikationer af deres kristne tro. Dette har sat sine aftryk i eksempelvis salmer, liturgier, kunst og tekster, som udtrykker en teologisk tænkning, og som afspejler en kristen praksis. Indlejret i den kristne tradition er altså forestillinger om, hvad det vil sige at leve et kristent liv. Dette synspunkt er ukontroversielt for og særdeles udbredt blandt mange teologer. Lad mig referere til den kroatisk-amerikanske teolog Miroslav Volf som et illustrativt eksempel på dette. Han anfører, at kristne er en del af den kristne tradition og almindeligvis er påvirket af denne traditions forestillinger om en kristen levevis.⁷² Volf påpeger, at kristne er præget af forskellige traditioner, som griber ind i hinanden, og af forskellige sociale forhold, som hastigt forandres. Det betyder, at den kristne tradition er præget af mange forskellige forhold, og at den ikke er en ren tradition, om man så må sige.⁷³ Det betyder, at den kristne etik har ændret sig op gennem historien, og at den konstant er i bevægelse. Det udelukker imidlertid ikke, at der i de første kristne menigheder og op gennem historien er blevet reflekteret over de etiske implikationer af den kristne tro, og at disse overvejelser er blevet overleveret fra generation til generation, og at praksisser er blevet videreført fra generation til generation.⁷⁴ På lignende vis skriver den amerikanske teolog Ronald Frank Thiemann, som i øvrigt er en del af den lutherske tradition:

The Christian tradition is comprised of those voices of the past and present that debate the true nature of the Christian faith. Theology is ... the vehicle by which the arguments are voiced. Theologians carry on the conversation, not from a privileged position above tradition, but from within the polyphony of voices that constitute the Christian community.⁷⁵

Det skal nævnes, at Løgstrup gør sig overvejelser over etikens historiske konditionering, men det minder ikke om ovenstående. Han anerkender, at etiske refleksioner er historisk og kulturelt betinget, men han udvikler ikke en tydelig forståelse af, at der findes en kristen etik, som er videreformidlet i den kristne tradition og præget af den kristne tro.⁷⁶ Min position anfører derimod, at der eksisterer en kristen etik, som har udfoldet sig op gennem historien inden for den kristne tradition med indlejrede forestillinger om godt og ondt, og at der på et pragmatisk plan eksisterer en kristen etik, hvor der reflekteres etisk med henvisning til den kristne tro. Dette udelukker dog ikke, at man kan være kritisk over for egen tradition, at en tradition kan forandre sig, eller at der kan forekomme dialog mellem forskellige traditioner.

Endelig mener jeg, at det er vanskeligt ikke at operere med den kristne etiks specielle karakter i en pluralistisk samfundskontekst. Efter min mening kan der argumenteres overbevisende for, at den kristne etiks egenart fremtræder tydeligere i mødet med det ander-

72. Miroslav Volf, *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation* (Nashville: Abingdon, 1996), 211.

73. Volf, *Exclusion and Embrace*, 207–11.

74. Bogen *Readings in Christian Ethics: A Historical Sourcebook* (red. af J. Philip Wogaman og Douglas M. Strong; Louisville: Westminster John Knox Press, 1996) præsenterer en lang række teologiske tekster fra det første til det enogtyvende århundrede, som behandler etiske spørgsmål. En lignende ressource – som ikke er historisk, men tematisk opbygget – er *A Textbook of Christian Ethics* (red. af Robin Gill; London og New York: Bloomsbury, 2014). Endnu en vægtig ressource er *From Irenaeus to Grotius: A Sourcebook in Christian Political Thought* (red. af Oliver O'Donovan og Joan Lockwood O'Donovan; Grand Rapids: Eerdmans, 1999).

75. Ronald F. Thiemann, *Constructing a Public Theology: The Church in a Pluralistic Culture* (Louisville: John Knox Press, 1991), 135.

76. Se fx K.E. Løgstrup, «Etiske begrepp och problem», i *Etik och kristen tro* (red. af Gustaf Wingren; Lund, København og Oslo: Gleerup, Gyldendal og Universitetsforlaget, 1971), 207–86.

ledes, og at den kristne etiks egenart således vil fremstå mere klart i en pluralistisk samfundssituation. I denne situation vil det være tydeligere, at denne etik er præget af den kristne traditions særlige fortællinger, liturgier, ræsonnementer og sprog, og at den som sådan fremstår som en etik med nogle særlige forestillinger om det gode liv. Den amerikanske lutherske teolog Gifford A. Grobien skriver således også, at kristne som oftest vil være præget af deres tradition og sprog, ligesom andre vil være påvirket af deres tradition og sprog.⁷⁷ Min påstand er, at centrale aspekter af Løgstrups etiske position gradvis har mistet deres relevans, i takt med at nutidens samfund – blandt andet på grund af øget migration og globalisering – har oplevet en række pluraliseringsprocesser de seneste halvtreds til tres år. Den danske teolog Viggo Mortensen har da også påpeget, at dagens samfund tager sig anderledes ud end på Løgstrups tid, og at teologien således må forholde sig til nye udfordringer, fordi pluralismen i dag råder.⁷⁸ På tilsvarende vis anfører Svend Andersen, at det «kulturelle klima, som Løgstrup måtte forudsætte, da han skrev *Den etiske fordring*, var et ganske andet end det, som er vores kontekst.»⁷⁹ Det får Andersen til at mene:

I vore dage er forestillingen om det universelt menneskelige imidlertid enten sat under direkte mistanke og anklage eller også fremkalder den i hvert fald en uinteresseret træthed. Anklagen går ud på, at når man – f.eks. i oplysningens eller fornuftens navn – betoner det universelle, ser man kun det samme i alle mennesker og underkender det anderledes og forskellighederne. En religion eller en tradition påkalder sig i vore dage ikke opmærksomhed på grund af et budskab om det universelle, men tværtimod på grund af sin partikularitet. Jeg fremhæver ikke det forhold, fordi jeg uden videre tilslutter mig dyrkelsen af partikulariteten. Men jeg finder det vigtigt at gøre sig klart, at nogle af grundene til, at Løgstrup betonede det universelle i sammenhængen mellem kristendom og etik, ganske enkelt er fraværende i dag.⁸⁰

Noget tilsvarende anfører også den norske teolog Marius Timmann Mjaaland i artiklen «Strid og kærlighet». Han skriver: «Poenget med Løgstrups etikk er nettopp at den består i et oversettelsesprosjekt av den kristne tradisjon innenfor det som må karakteriseres som en nordisk protestantisk monokultur.»⁸¹ Andetsteds i samme artikel skriver Mjaaland desuden: «Ser vi på tiden da tekstene ble skrevet, er det en god forklaring. Men lest i det 21. århundre fremstår selve påstanden som en ren anakronisme. Å hevde at det ikke fins en kristen etikk, kun en «allmenn» etikk, ville for det første bety at man underkjenner de betydelige forskjeller i etisk refleksjon og praksis som følger av uforenelige motsetninger i etiske premisser og grunnlagsmateriale.»⁸² Løgstrup er dog klar over, at der har fundet en omfattende sekularisering sted siden reformationstiden. Han er imidlertid ikke i udpræget grad optaget af at tilbyde sprog til at forstå og hjælp til at håndtere den kontrære etiske virkelighed, som et pluralistisk samfund ofte udgør. Der findes dog teologer, som mener, at en såkaldt skandi-

77. Jf. Gifford A. Grobien, «What Is the Natural Law?», i *Natural Law: A Lutheran Reappraisal* (red. af Robert C. Baker og Roland Cap Ehlke; St. Louis: Concordia Publishing House, 2011), 17–38 (37).

78. Viggo Mortensen, «At affinde sig med pluralismen er åndelig dovenskab: Løgstrup og det multireligiøse», i *Menneskets ondskab og livets godhed: Løgstrup filosofi om tilværelsen* (red. af Bjørn Rabjerg og René Dybdal; Aarhus: Aarhus Universitet, 2011), 152–71 (164–65).

79. Andersen, «Om der gives en kristen etik?», 155.

80. Andersen, «Om der gives en kristen etik?», 155.

81. Marius Timmann Mjaaland, «Strid og kærlighet: En gjensitt til Løgstrups oppgjør med Kierkegaard», i *Skapelsesnåde: Festskrift til Svein Aage Christoffersen* (red. af Stine Holte, Roger Jensen og Marius Timmann Mjaaland; Oslo: Novus forlag, 2017), 109–25 (112).

82. Mjaaland, «Strid og kærlighet», 111.

navisk skabelsesteologi, som blandt andet er inspireret af Løgstrup, kan tydeliggøre fællesmenneskelige erfaringer, som kan befordre fredelig sameksistens i flerreligiøse pluralistiske samfund.⁸³

Konklusion

Denne artikel har redegjort for Løgstrups afvisning af en kristen etik. Dette skal særligt forstås på tre bestemte måder. For det første er den etiske fordring ikke specielt kristen i den forstand, at der fordres noget specifikt af den kristne, som ikke fordres af ateisten, jøden, muslimerne eller en hvilken som helst anden. Den kristne etiks fordring gælder med andre ord alle mennesker og ikke kristne alene. For det andet er det Løgstrups overbevisning, at det ikke kræver en speciel åbenbaring at få indsigt i den etiske fordring, men at mennesket kan og vil møde og kende til denne i tilværelsen. Den kristne etiks fordring kan med andre ord kendes af alle mennesker og ikke blot kristne. For det tredje afviser Løgstrup, at der gives en kristen materialetik. Han vægrer han sig mod, at kristne organiserer sig for at gøre kristendommen til en særlig ideologi, da det blot vil føre til utålelig bedrevenhed og larmende rethaveri, som han udtrykker det. Dernæst har artiklen præsenteret en kritik af denne forståelse af kristen etik og har samtidig præsenteret en række argumenter for, at den kristne etiks specielle karakter bør anerkendes og tydeliggøres, i højere grad end det er tilfældet hos Løgstrup. Den har argumenteret for en position, hvor den kristne etik er rodfæstet i de bibelske skrifter, hvor den er videreformidlet i den kristne tradition, hvor den kristne kirke er kaldet til at legemliggøre denne, og hvor dens specielle karakter tydeliggøres i et pluralistisk samfund. *Dette udelukker naturligvis ikke, at menneskets fornuft og erfaring kan spille en meget væsentlig rolle for udfoldelsen af en kristen etik*, selvom denne artikel ikke i udpræget grad har været optaget af disse væsentlige aspekter af en kristen etik.⁸⁴ Står denne artikels konklusion til troende, synes det mere meningsfuldt for skandinaviske teologiske etiske drøftelser at beskæftige sig med, hvordan en kristen etik bør tage sig ud, og hvad det indebærer at operere med en kristen etik, frem for vedvarende og utrætteligt at drøfte, om der gives en kristen etik.⁸⁵

83. Niels Henrik Gregersen, Bengt Kristensson Uggla og Trygve Weller, «Preface», i *Reformation Theology for a Post-Secular Age: Løgstrup, Prenter, Wingren and the Future of Scandinavian Creation Theology* (red. Niels Henrik Gregersen, Bengt Kristensson Uggla og Trygve Weller; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017), 8; se også *American Perspectives meet Scandinavian Creation Theology* (red. af Elisabeth Gerle og Michael Schelde; Aarhus og Uppsala: The Grundtvig Study Center og Church of Sweden Research Department, 2019).

84. Angående fornuften som kilde til kristen etik, se eksempelvis Stefan Grotefeld, «Rationalität, Vernunft und Moralbegründung», i *Ethik, Vernunft und Rationalität* (red. af Alberto Bondolfi, Stefan Grotefeld og Rudi Neuberth; Münster: LIT Verlag, 1997), 55–89 og Kathryn Lilla Cox, «Christian Ethics and Reason», i *T&T Handbook of Christian Ethics* (red. Tobias Winright; London: T&T Clark, 2021), 37–46; angående erfaringen som kilde til kristen etik, se for eksempel Douglas F. Ottati, «Experience», i *The Oxford Handbook of Theological Ethics* (red. af Gilbert Meilaender og William Werpehowski; Oxford: Oxford University Press, 2005), 168–85, og Laurie Johnston, «Christian Ethics and Experience», i *T&T Handbook of Christian Ethics* (red. af Tobias Winright; London: T&T Clark, 2021), 27–36.

85. Afslutningsvis vil jeg gerne takke Bjørn Rabjerg for kritisk gennemlæsning af et udkast til denne artikel, Ulrik Nissen for konstruktiv dialog om udformningen af en aktuell kristen etik og fagfællebedømmerne for nyttige tilbagemeldinger. Ansvar for indholdet af den foreliggende artikel er naturligvis mit eget.